

УДК 725.96(477.74)

М. В. Бевз, І. В. Оконченко

ОБОРОННА АРХІТЕКТУРА МІСТ XVII ст. ТА ЇЇ ЗБЕРЕЖЕННЯ (на прикладі Львова)

За свідченням історичних джерел, оборонні споруди завжди були невід'ємною частиною існування міст. Окрім того — у процесі розвитку міста вони часто виконували роль умовної містобудівельної “матриці”, у взаємодії із будівництвом оборонних міських систем вирішувався ще ряд урбаністичних та функціональних проблем, таких як творення мережі основних доріг та інженерної інфраструктури, розміщення житлових районів тощо.

© М. В. Бевз, І. В. Оконченко, 2000

173

У XVI ст. відбулась якісна зміна способів оборонного будівництва. Італійськими фортифікаторами були створені системи укріплень, які успішно протистояли гарматному вогню. Замість середньовічних фортечних стін, башт та веж (які були легкою мішенню для артилерії), італійці розпочали спорудження приземкуватих, масивних бастионів [1, с. 115]. Відповідно — оборонні системи замків та існуючих міст підлягали реконструкції і посиленню (згідно з новітніми вимогами та правилами). Найчастіше, існуючі міста ззовні оточували бастионовими оборонними поясами (Берлін, Варшава, Мілан тощо). У цей же період, завдяки швидкості зведення новітніх оборонних споруд, утворюються сприятливі передумови для закладення якісно нових міст з добре продуманою соціальною та функціональною інфраструктурою (так звані “Ідеальні міста”). Варто зауважити, що лише багаті міста могли реалізувати у повному обсязі бастионові оборонні системи. В Галичині у XVI — на початку XVII ст. було закладено ряд нових міст, які мали бастионові фортифікації. Це Жовква, Броди, Замостя, Бережани, Підкамінь, Збараж, Нові Стрілища та інші.

Окрім згаданих явищ, у містах даного періоду зустрічався такий феномен, як виникнення “паралельного” нового міста. Суть цього явища полягала у тому, що на передміських територіях поряд із старим містом, (поза його середньовічними міськими укріпленнями), виникає незалежне дочірнє місто з автономними бастионовими фортифікаціями. Як правило, це нове місто закладалось на підставі окремого локаційного привілею. Найбільш відомими прикладами таких “паралельних” міст були: у Кракові — місто Казимира, у Дрездені — Нове місто (розміщене на правому березі Ельби, навпроти Старого міста), Нове місто у Варшаві тощо. Подібна ситуація склалась і у Львові, де жителі Галицького передмістя на початку XVII ст. робили спроби зведення поясу бастионових оборонних споруд для нового міста.

У XVII ст. Львів постійно перебував у зоні бойових дій. У цей період — середмістя, завдяки старим середньовічним укріпленням, витримало ряд облог, а незахищені передміські території були віддані на поталу ворогам. Інколи, під час ворожих нападів, Краківське та Галицьке передмістя становили загрозу середміській (захищеній) території, і міщани були змушені власноруч руйнувати та спалювати передміські споруди (1648 р.), щоб створити вільні зони обстрілу перед міськими укріпленнями і максимум незручностей для нападників [2, с. 79].

Вперше мешканці Галицького передмістя в 1607 р. звернулись до короля Сигізмунда III з проханням про надання привілею на закладення на передміській території нового міста під назвою Володислав з власною системою оборонних споруд [3, с. 39]. У відповідь король скерував до Львова свого інженера Авреліо Пассаротті із дорученням опрацювати проект створення нової фортифікаційної лінії. Пассаротті виконав проект, а мешканці навіть почали його реалізувати. Проте, ці плани так і не були доведені до кінця у зв'язку із протестами Львівського магістрату, у власності якого були передміські ґрунти.

Згодом, у 1634–1635 рр., передміщани роблять ще одну спробу укріпити свою територію і починають насипати земляні бастиони та копати фоси [4, с. 205]. Але, з різних причин і ці роботи не були доведені до кінця. Того разу — передміщани звернулися до короля Владислава IV і запропонували дати новому місту назву Казимирів [5, с. 113]. Після попередньої згоди короля — проект опрацював інженер Фридерик Геткант.

Відсутність сучасної оборони досить негативно впливала на перспективи розвитку міста Львова в XVII ст. У згаданий період, середмістя, займаючи лише 1/4 від фактичної загальної площі міста, вичерпало свої можливості росту. Старі укріплення, вже малоефективні для захисту від небезпек [6, с. 129], спричиняли, окрім того, ряд проблем містобудівельного характеру, таких, як перенаселення території в середмісті, велика щільність і висотність забудови, непристосованість вулиць та площ до нових вимог. Як наслідок — виникли проблеми, пов'язані з водопостачанням та каналізацією, утворились складні санітарно-гігієнічні умови тощо. Іншими словами, Львівське середмістя вичерпало свої можливості розвитку, а ріст нових міських територій відбувався за рахунок передмість — Краківського і Галицького.

Краківське передмістя займало порівняно невелику площу, його ріст обмежували складний рельєф, багна, постійні підтоплення тощо.

Зовсім інший стан простежуємо стосовно Галицького передмістя. У XVII ст. саме на ці території було скеровано подальший напрям урбанізації. Сприятливий рельєф, відсутність проблем з водопостачанням, відносно добрі санітарно-гігієнічні умови, можливість довільного розвитку комунікаційних систем — це ті позитивні якості, які підкреслювали перспективи розвитку даної території. Також варто звернути увагу на розвиток будівництва монастирів на передмістях, яке тривало у XVI — на початку XVII ст. У відносно короткий термін зводяться монастирі Кармелітів черевичкових, Кларисок, Кармелітів босих, костел та монастир Бенедиктинок, костел та монастир Св. Казимира, костел Стрітєння (жіночого монастиря Кармеліток босих), вірменський костел Св. Христа, монастир отців Василіян, костел та монастир отців Францисканців, окрім того, прибудовується до міських мурів Бернардинський комплекс та інші. Всього близько 20 монастирів, які кільцем оточили середмістя. Таким чином — у XVII ст. Львівські передмістя стають потужною урбаністичною одиницею, основний недолік якої — повна беззахисність територій (не враховуючи монастирських укріплень).

Варто зазначити, що у XVII ст. вогнепальна зброя великих калібрів, завдяки простоті використання та покращанню балістичних характеристик, набула значного розповсюдження і була загальнодоступною. Саме тому — міські укріплення терміново перебудовувались згідно з новітніми вимогами. Львів'яни, для покращання обороноздатності міста (середмістя) і передміських територій, розпочали роботи із створення бастионових оборонних поясів [5, с. 112–113]. На замовлення передміщан та за сприяння королівської адміністрації було розроблено декілька проектів. Деякі з них так і залишились нереалізованими, інші були зупинені в реалізації відразу після початку робіт, ще інші були реалізовані частково.

Керуючись інформацією, почерпнутою з праць В. Вуйцика [7, с. 367–371; 8, с. 18–23], В. Томкевича [5, с. 93–137] та ін., наведемо декілька прізвищ інженерів-фортифікаторів, які працювали над Львівськими укріпленнями XVII ст.

1. Бернардо Морандо у 1589 р. спорудив шанці під Високим Замком [7, с. 368] із східної сторони від середмістя. Окрім того — виконав проект міських укріплень (ступінь реалізації останнього — невідомий). Невідоме також креслення проекту.

2. Авреліо Пассаротті прибув до Львова у 1607 р., зробив три варіанти начерку новітніх Львівських укріплень [8, с. 20]. Жоден з них не був реалізований через свої грандіозні масштаби, брак коштів, людей та військового приладдя. Креслення цих укріплень також не збереглися.

3. Теофіл Шемберг у 1608 р. визнав потребу укріпити не Галицьке, а Краківське передмістя (починаючи від церкви Св. Юра). Галицьке передмістя радив знести. Проект, за браком часу, не виконав. Натомість укріпив церкву Св. Юра. [8, с. 20]. Проектні креслення цього автора також залишились для нас невідомими, лише на карті 1770 р. маємо позначені бастіонові укріплення церкви Св. Юра.

4. Павло Римлянин у 1614 р. разом з будівничим Амброзієм Прихильним і Войцехом Капіносом виконав “делінеацію і модель” бастіонових укріплень [8, с. 20]. Сама модель, як і ступінь реалізації даного проекту — невідомі.

5. Микола Руцький у 1614 р. після огляду міських фортифікацій, радив “Краще старі мури боронити, ніж нові будувати” [8, с. 20].

6. Вільгельм Апельман у 1615 р. провів ревізію міських укріплень і зробив проект новітніх фортифікацій [8, с. 21]. Ступінь реалізації даного проекту як і його креслення — невідомі.

7. Павло Гродзицький у 1633 р. оглядав міські вали і робив їх обміри [8, с. 22]. Про опрацювання ним нових укріплень міста ніхто із дослідників не згадував, хоча цей автор залишив у Львові свої реалізовані праці. Зокрема у 1639–1640 рр. під його керівництвом збудовано Королівський арсенал [9, с. 75].

8. Фридерик Геткант працював у Львові з 1634 р., створив проект новітньої оборонної лінії (у цьому проекті Галицьке і Краківське передмістя планувалось охопити гігантським кільцем земляних валів) [5, с. 113–114]. У вересні 1635 р. Геткант виконав план Львова з околицями, з нанесенням на ньому нових укріплень [10, с. 17]. За свідченням дослідників — їх було реалізовано, але великі обсяги робіт зупинили повне втілення даного проекту. (Він реалізований фрагментарно).

9. Інженер Яків Боні у 1647 р. “муніцію навколо міста на пергаменті описав” [8, с. 22]. Проект не віднайдений.

10. Андреа дель Аква приїхав до Львова у 1652 р., де виконував роботи, пов’язані з Львівськими фортифікаціями, (а що конкретно — невідомо). У 1655 р. — виконав проект однієї з башт, що розміщувалась за Краківською брамою (пізніше її називали “Деляквиною баштою”) [8, с. 21]. З 1657 р. Андреа дель Аква жив постійно у Львові.

11. Ян Беренс у 1682 р. укріпив монастир Кармелітів Босих на узгір’ї східної сторони міста. Склав план-проект міських укріплень нової системи. Згідно з цим проектом — розпочали сипати вал від костелу Кармелітів босих аж поза костел Кармелітів черевичкових [11, с. 409]. Оригінал креслення цього проекту зберігається у Львівському Історичному музеї.

12. Французький інженер-фортифікатор Десро у 1695 р. виконав план-проект новітніх бастіонових укріплень Львова (Ступінь реалізації — невідомий). Проект зберігся у Львівському Історичному музеї [12].

З усіх перелічених проектів лише три дійшли до нашого часу. Це — проект Фридерика Гетканта (1635 р.), проект Яна Беренса (недатований — ймовірно 1678–1682) та проект Сіра Десро (1695).

Оригінал проекту Фридерика Гетканта (рис. 1) знаходиться у Крігсархівен у Стокгольмі. На Верхньому картуші напис: “Ситуація Львова (Ситуаційний план Львова) виконаний Фридериком Геткантом у 1635 р”. Нижній картуш містить мірну лінійку з поясненнями. План не зорієнтовано (північ-внизу плану). О. Чернер припускає [3, с. 122], що відоме нам зображення — спрощена копія з оригіналу.

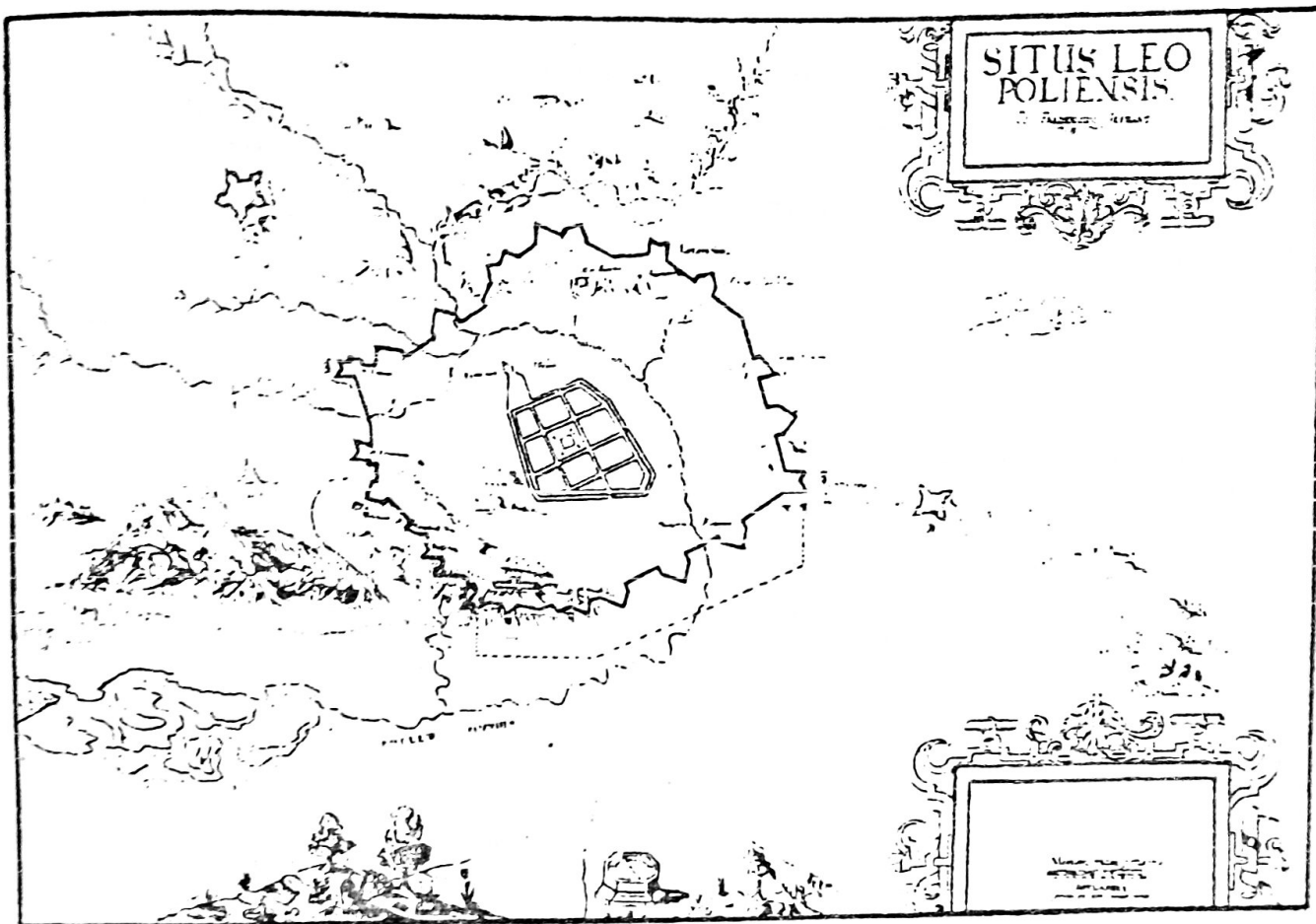


Рис. 1. Проект Фридерика Гетканта

Загалом на плані зображено:

- два артилерійські форти (форт Південно-Східний — у вигляді зірки; Північно-західний форт — чотирикутний з входом через равелін);
- дві редути (одна, менша — ззовні, друга, більша — всередині оборонного периметру);
- Високий Замок зображено стилізовано в середині оборонного периметра);
- сім кліщів різної величини;
- десять бастионів приблизно однакових розмірів;
- шість півбастионів різного розміру;
- двадцять одна куртина.

На питання щодо приналежності проекту Фридерика Гетканта до якоїсь із відомих шкіл бастионової архітектури не можна відповісти однозначно через схематичність плану. Аналізуючи його, бачимо поєднання елементів Староголландської та Старопруської шкіл. (Характерні особливості шкіл бастионової архітектури висвітлено у працях Я. Богдановського [13, с. 552–558] та С. Фуглевича [14, с. 12–19]).

До ознак Староголландської школи можна віднести: бастиони земляні, безвухі, низькопосаджені, з гострими чоловими кутами, чола скеровані так, щоб можна було фланкувати не тільки з барків, а й з куртин. До ознак Старопруської школи:

- неодноразове застосування кліщових форм у вирішенні оборонного периметру, окрім того — використання вогневої міці прилеглих фортів і т. п.

Варто зазначити, що виконуючи даний проект, автор не врахував особливостей

Львівського рель'єфу, кількості людей для спорудження і обслуговування бастионів, окрім того, не враховано можливостей міського бюджету, кількості військової амуніції (гармат, пороху, ядер і т. п.). Проектована Геткантом оборонна лінія охоплює Галицьке і Краківське передмістя потужним бастионовим кільцем [3, с. 60]. Можна припустити, що даний проект був частковим (тематичним) наслідуванням проекту Авреліо Пассаротті (судячи з розмаху, масштабів і т. п.). Варто зауважити одну цікаву деталь: На плані Львова 1766 р., виконаному Жаном Ігнацієм Десфіллем, зі східної частини від міста, фрагментарно прослідковується напівзрівельована оборонна лінія, яка, за формою та стилістичними ознаками, нагадує бастионову лінію, запроєктовану Фридериком Геткантом у 1635 р. Для точнішої атрибуції позначеної тут оборонної лінії потрібні подальші дослідження.

Ще один з проектів Львівських оборонних споруд XVII ст., який зберігся до нашого часу, і який є цікавим містобудівельним та історичним документом, що потребує детального вивчення — це проект новітніх оборонних споруд, виконаних Яном Беренсом наприкінці XVII ст. (рис. 2). Оригінал даного документа знаходиться у Львівському Історичному музеї.

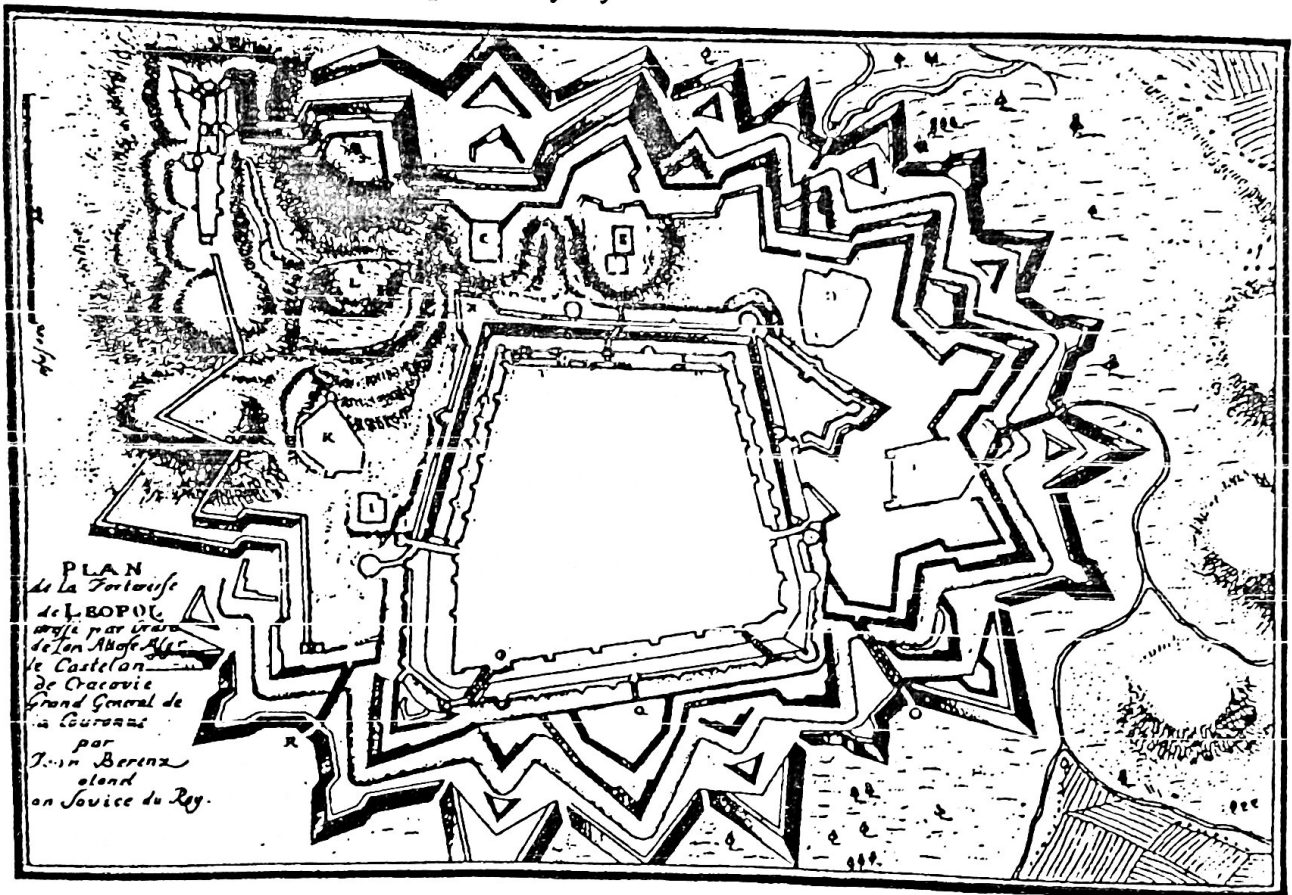


Рис. 2. Проект Яна Беренса

Варто зазначити, що Ян Беренс — один з інженерів-фортифікаторів, внесок якого у розбудову Львівських передміських укріплень прослідковано документально. Ян Беренс був Львівським комендантом після Яна Кржановського [8, с. 22] (тобто відповідав за порядок, безпеку і обороноздатність міста.)

Документально зафіксовано, що у 1678–1682 роках, клопотанням Станіслава Яблоновського (Гетьмана Війск Коронних), під керівництвом Яна Беренса проводилось

будівництво земляних фортифікацій нової системи (бастіонів) [11, с. 409]. Згідно з проектом, на узгір'ї, зі східної сторони міста було попередньо укріплено монастир Кармелітів босих. Від нього почали насипати вал "... великий, широкий, довгий і високий ..." поза монастир Кармелітів черевичкових "...вал на подобі щита, достатній для укриття війська виставлено". Незважаючи на те, що ці фортифікаційні роботи проводились на відносно малому відтинку передміської території, вищезгаданий вал, споруджений "... великою працею і великими коштами ..." називали "шеляговим". Під час будівництва він коштував щороку до 30 тис., не враховуючи додаткових витрат. Окрім того, для розширення габаритних розмірів валу на території Галицького передмістя було зруйновано ряд будинків.

Перейдемо до розгляду вищезгаданого проекту.

У нижній лівій частині карти — напис: "План фортифікацій м. Львова, виконаний Яном Беренсом на замовлення Каштеляна Краківського і гетьмана Військ Коронних". У верхній лівій частині — масштабна лінійка. Щодо сторін світу — план (начерк) міста з укріпленнями розміщений довільно (Північ — зліва).

Складно відповісти однозначно щодо ідентифікації даного плану відносно основних шкіл бастіонової архітектури. Детально проаналізувавши вогневі і формотворчі характеристики бастіонів і порівнявши їх з існуючими аналогами, приходимо до висновку, що даний проект було виконано (в основному) базуючись на засадах поєднання Староголландської і Новоголландської шкіл бастіонової архітектури. На присутність у концепції даного проекту (виконаного Яном Беренсом) елементів Староголландської школи вказують такі фактори, як використання форсбрейну (передвалу), за яким йшла захищена дорога; чола бастіонів скеровані таким чином, щоб можна було вести фланкуючий вогонь не тільки з барків але й з куртин. Також — на рисунку даного плану-проекту прослідковується чітка підпорядкованість та узгодженість основних об'ємів та ліній оборонних споруд (хоча геометризація та правильність фігур — порушена).

На застосування елементів Новоголландської школи частково вказують такі фактори, як обмурування скарпу білим каменем (звідси дістала назву вулиця Кам'яна); барки бастіонів були заламані з таким розрахунком, щоб забезпечити нові місця для розміщення гармат тощо.

Ще раз уважно розглянувши проект Яна Беренса звернемо увагу на деякі особливі деталі його "прив'язки" до особливих умов Львівської ситуації:

- середміські укріплення (Високий і Низький мури) подані (за деякими незначними винятками) без змін;
- значних змін зазнала третя оборонна лінія, (а точніше — її західне прясло);
- у західному пряслі міських мурів додатково пробито дві фіртки (одна — зі сторони Низького Замку, друга — біля існуючої бастеї Фарської);
- західне прясло третьої оборонної лінії посилено (розміщеними перед нею) трьома бастіонами із серією рavelінів;
- шляхом спорудження бастіоноподібного укріплення посилено барбакан Галицької брами;
- Високий Замок укріплено двома бастіонами і включено в єдину оборонну лінію із містом;
- до четвертої оборонної лінії включено ряд монастирів зі своїми укріпленнями;

— четверта оборонна лінія починається на Краківському передмісті (на захід від барбакану Краківської брами), йде через Високий Замок (включно) і охоплює невелику територію Галицького передмістя закінчуючись на захід від барбакану Галицької брами. Дана лінія має ряд розривів: на підході до Високого Замку і після нього, у районі укріплень монастиря Кармелітів босих, біля монастиря Бернардинок, Кармелітів взутих та барбакану Галицької брами. Вищезгадана (четверта) лінія складається з шістнадцяти куртин різної довжини, з шести півбастіонів та двох повноцінних бастіонів (останні розмішені у південній частині лінії);

— п'ята оборонна лінія починається від Високого Замку, по контуру четвертої лінії охоплює Галицьке передмістя і закінчується на рівні барбакану Краківської брами. Дана лінія сформована з досить масивних елементів і складається з одинадцяти куртин різного розміру, з восьми півбастіонів, чотирьох повноцінних бастіонів, восьми рavelінів середньої величини (у двох рavelінах влаштовано під'їзди до брам, які знаходяться у цій (п'ятій) лінії) та семи чоловіх заслонів. У західній частині міських укріплень — лінія обривається (таким чином — наріжний бастіон біля Низького Замку — окремостоячий). Окрім того — західна частина оборонної лінії, як додатковий оборонний елемент, має заводнену фосу.

— шоста оборонна лінія по довжині майже відповідає п'ятій. Починаючись на рівні першого півбастіона п'ятої оборонної лінії, шоста лінія, (окрім того, що йде по контуру п'ятої оборонної лінії), являється ніби її фосбрейном (передвалом), на якому, водночас, розмішені геометрично-правильні бастіони. Шоста оборонна лінія має сімнадцять розривів, до цієї лінії (з внутрішньої сторони) належить “внутрішній бастіон”.

Проект Львівських бастіонових укріплень XVII ст. виконаний Яном Беренсом є одним з найінформативніших за змістом, хоча, слід звернути увагу на деяку схематичність і неточність цього документа і “вільне” трактування Львівського рель'єфу, що, разом з постійним браком коштів у міському бюджеті і спричинило до неможливості повної реалізації проекту. Немає ніяких сумнівів щодо часткової реалізації цього проекту. Проведене нами співставлення збережених в натурі фрагментів оборонних споруд (вул Павла Римлянина, подвір'я кварталу облдержадміністрації та ін.) із кресленнями плану Беренса показало їх ідентичність.

Окрім письмових згадок (поданих вище) фрагменти “ліній Беренса” прослідковуються у ряді карт, зокрема:

— на плані Львова і його передмість з кінця XVIII ст. (Цей документ знаходиться в Крігсархівен у Відні) [3, с. 120];

— на плані Львова 1780 р., виконаному Оранцом д'Ертелом (план знаходиться у Військовому Архіві Крігсархівен) у Відні [3, с. 123];

— на плані Львова Йозефа Даніеля Фон Губера з 1777 р. (Оригінал знаходиться у Віденському Військовому Архіві) [3, с. 125];

— на плані Львова, виконаному Жаном Ігнацієм Десфіллем у 1766 р. (План — у Центральному Історичному Архіві м. Львова) [3, с. 4].

Варто згадати ще одного автора. У 1695 р. Французьким інженером Десро був розроблений проект Львівських бастіонових фортифікацій [8, с. 22]. На даний момент — цей проект (рис. 3) знаходиться у Львівському історичному музеї (інвентарний № 36).

У верхньому лівому куті карти — масштабна лінійка (М 1:400) з поясненнями,

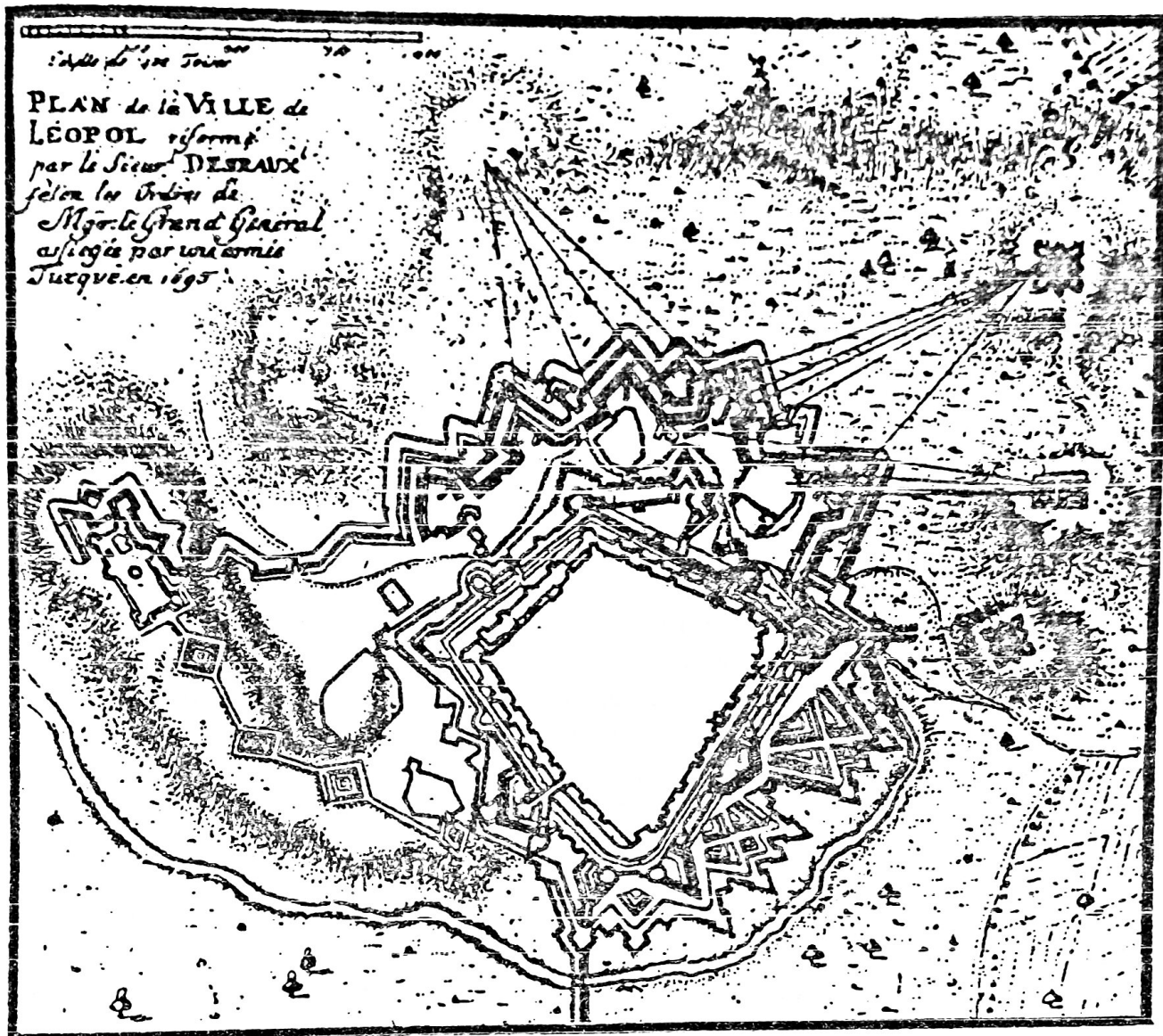


Рис. 3. Проект Сира Десро

під нею напис: “План м. Львова, реформований Сіром Десро, виконаний на замовлення Великого Генерала під час Турецької облоги 1695 року”. Щодо орієнтації відносно сторін світу — північ на цьому проекті — внизу з лівої сторони листа.

Даний проект містить ряд особливостей. У першу чергу слід звернути увагу на те, що у цьому проекті східне прясло фортифікації повністю відповідає проекту Беренса. Окрім того, у назві чітко сказано, що даний план — реформований (удосконалений) Сіром Десро. Тобто можна зробити висновок, що на час складання плану Десро, ця лінія вже існувала і він її лише переніс на свій проект, який все ж має свої риси авторського підходу до проблеми уфортифікування Львова. Зокрема:

— Високий і Низький мури (перша і друга оборонні лінії) на даному плані зображено майже без змін;

— досить незвичне бачення об’ємного вирішення третьої оборонної лінії (ускладнений прорис укріплень, введено додаткові вогневі точки і т. п.);

— виникає додаткова лінія виключно середміських укріплень (середмістя охоплено по периметру);

- всі наріжні точки середміських укріплень додатково посилюються бастіонами;
- бастіонами укріплено Єзуїтську фіртку та барбакан Краківської брами;
- фортифікації Високого Замку дещо видозмінені (прорис плану Високого Замку не відповідає дійсності, східне прясло замкових укріплень посилене новітніми фортифікаціями і т. п.);
- Високий Замок з власними укріпленнями включено у бастіоновий пояс, який, починаючись на рівні барбакану Краківської брами, йшов через Високий Замок і оточував Галицьке передмістя;
- від укріпленого костелу Бенедиктинок у напрямі до Високого Замку фрагмент оборонного поясу виконаний з використанням чотирьох взаємопов'язаних редут.

Варто звернути особливу увагу на уфортифікування західного прясла міських укріплень — це гарний зразок використання індивідуальних манер в фортифікаційному мистецтві XVII ст.

Виходячи з формотворчих та вогневих характеристик, зображених на вищезгаданому проекті бастіонових укріплень, можна зробити припущення, що його (проект) виконано базуючись на засадах Французької школи фортифікаційної архітектури. Характерні ознаки — посилена розбудова передполя (у західному пряслі оборонного поясу) та використання зовнішніх укріплених вогневих точок. Цікавим є введення такого фортифікаційного елемента, як взаємозв'язані редути.

Незважаючи на ряд недоліків (а саме — на схематичність плану, вільне трактування рель'єфу і т. п.), проект Десро є дуже інформативним. На даному проекті ми бачимо фрагмент “Лінії Беренса”, окрім того — чітко викреслені під'їзди та апарелі, добре відчувається об'ємно-просторове вирішення бастіонів і т. п.

Дані проекти були створені у різних манерах XVII ст. Порівнюючи їх між собою та відкинувши план Ф. Гетканта (він охоплював величезну територію довкола середмістя і був малоприматний для реалізації), ми отримали наступні результати. Виявилось, що на планах Я. Беренса і Десро багато спільних планувальних елементів. Зразу привертає увагу однакове, з деякими незначними відхиленнями, вирішення обома авторами східного прясла бастіонових укріплень. Архівні документи XVII ст. неодноразово згадують про витрати на спорудження Яном Беренсом новітніх укріплень. В них описано основні напрямки та етапи ведення фортифікаційних робіт. Порівнявши цю інформацію з проектами, ми висунули гіпотезу, що основна частина східного прясла передміських бастіонових укріплень споруджена саме за планом Я. Беренса. У проекті французького інженера Десро — схожий прорис східної частини передміських фортифікацій. На наш погляд, цей факт вказує на те, що Десро у 1695 р. включив до свого проекту вже існуючі, реалізовані укріплення, попередньо їх видозмінивши. Іншими словами, роботу Десро слід розглядати як проект модернізації існуючих укріплень.

Порівнюючи запроєктовану Я. Беренсом лінію укріплень з укріпленнями, зображеними на картах Ж. І. Десфіля та д'Ертеля, ми виявили майже повну ідентичність прорису їх східного прясла.

Детальні дослідження в натурі збережених фрагментів львівських укріплень XVII ст. підтвердили наше теоретичне припущення. Контури збережених слідів бастіонів (у кварталі за будинком обласної адміністрації, у подвір'ях на вулиці

П. Римлянина, в районі вулиць М. Кривоноса, Ч. Дарвіна та ін.) добре співставляються із лінією бастионів проекту Яна Беренса. Комплексно проаналізувавши всі фактори — картографічні та документальні джерела, результати натурних обстежень. — нам вдалося на сучасній топографічній підоснові відтворити трасування “Лінії Беренса” (рис. 4). Правильність наших висновків була підтверджена тим, що частина пізніших елементів містобудівельної структури цієї частини міста (межі ділянок, конфігурація ділянок та кварталів, напрямки окремих вулиць і т. п.) співпадають із колишніми лініями бастионового поясу. Тобто, ці елементи міста були закладені на місці фортифікацій XVII ст., але при закладенні вони “лягли” у їх (фортифікацій) планувальну канву. На правильність цієї версії також вказує той факт, що виконана графічна реконструкція бастионів відповідає всім правилам і законам фортифікаційної науки. Бастиони творять повноцінну вогневу систему взаємодоповнюючих фортифікацій, яка базується на точній геометричній побудові бастионів з урахуванням фланкуючого вогню та інших чинників.

Паралельно з пошуками трасування “Лінії Беренса” ми провели ідентифікацію львівських фортифікацій XVII ст. за їх приналежністю до основних шкіл бастионової архітектури. Проаналізувавши формотворчі та вогневі характеристики цих укріплень та порівнявши їх з європейськими аналогами, ми дійшли висновку, що дані фортифікації можуть належати частково до Староголландської та Старопруської шкіл. На це вказують відповідний прорис укріплень, їх форма і т. п.

Висновок:

У XVII ст. відбувається активний розвиток міста за рахунок передмість. Але повноцінному функціонуванню даних територій перешкоджала відсутність оборонних споруд. У випадку ворожих нападів — території Галицького і Краківського передмість були фактично беззахисні.

Львів, як і кожне місто, постійно дбав про свою обороноздатність, тому в XVII ст. було опрацьовано кілька проектів створення новітніх укріплень міських та передміських територій. Ініціаторами спорудження нових оборонних ліній найчастіше виступали мешканці передмість, які постійно наражались на небезпеку під час ворожих нападів [3, с. 39; 4, с. 205; 5, с. 113].

Сьогодні ми знаємо, що над уфортифікуванням Львова у XIII ст. працювали архітектори-інженери Б. Морандо, А. Пассаротті, Т. Шемберг, П. Римлянин, М. Руцький, В. Апельман, П. Гродзицький, Ф. Геткант, Я. Боні, А. дель Аква, Я. Беренс, Десро та ін. [8, с. 18–23].

Їхні роботи можна розділити на дві групи. Перша — це проекти вдосконалення та добудова існуючих оборонних укріплень міста (роботи П. Гродзицького, Д. Бріано). До них можна віднести також проекти укріплення монастирів під мурами міста — Бернардинського, Кармелітів босих, Єзуїтського, Св. Лазаря, Св. Юра, Св. Онуфрія та ін. Друга група — це проекти створення нової оборонної лінії, яка би охоплювала територію передмість. Таких проектів маємо три (це роботи Ф. Гетканта, Я. Беренса, С. Десро). Про ще кілька проектів маємо лише письмові згадки, але їх креслення дотепер не віднайдено. Їх пошук можна вважати актуальним завданням для дослідників Львова.

Останні дослідження вказують на те, що проект Ф. Гетканта був реалізований лише частково.

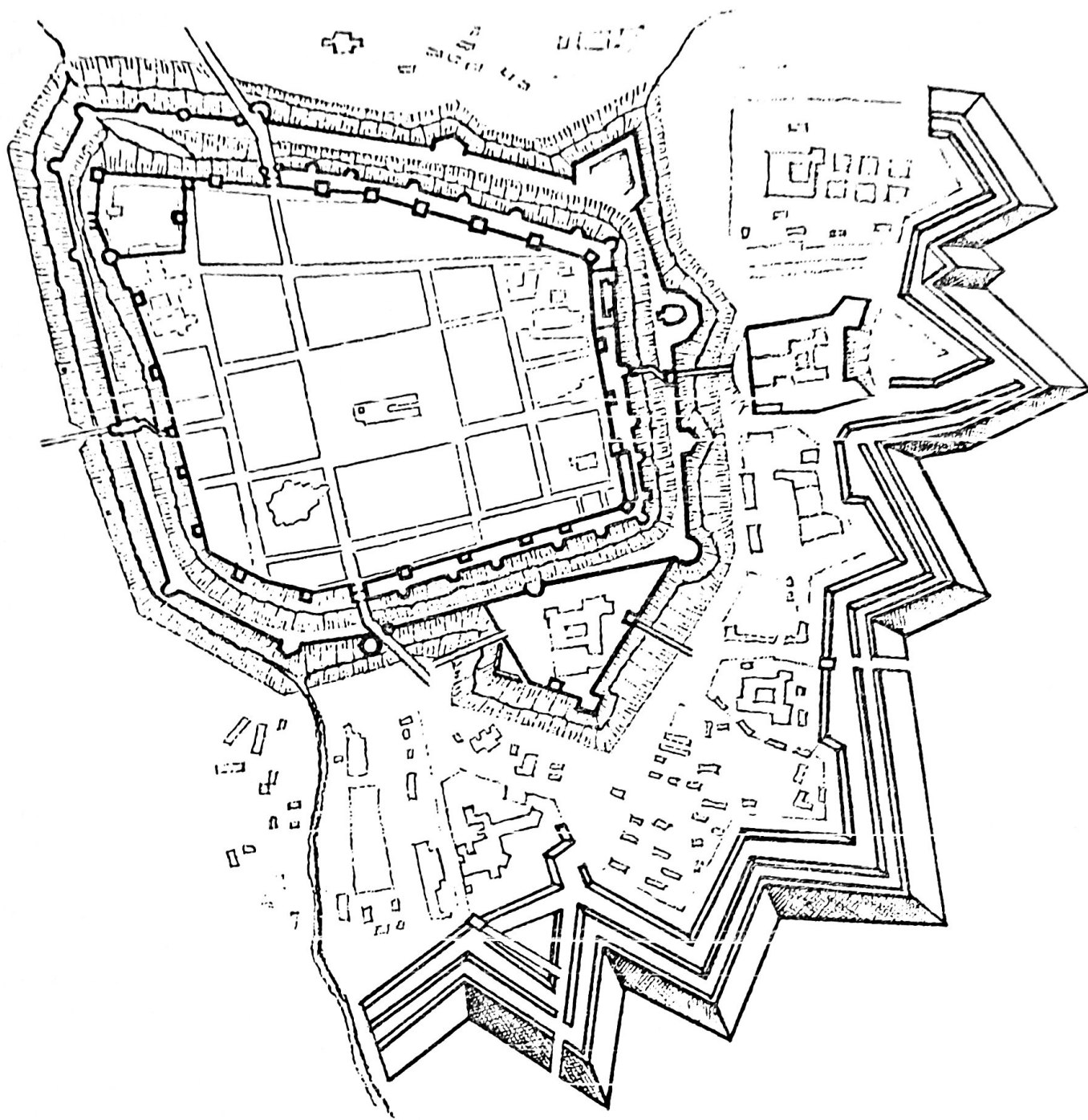


Рис. 4. Схема реалізованих Львівських бастионових укріплень XVII ст.
(Авторська реконструкція)

В результаті аналізу історичних, документальних, картографічних джерел, та натурних досліджень — нам вдалось встановити, що майже повністю був реалізований проект королівського придворного інженера Яна Беренса. Оригінал креслення цього проекту дотепер зберігається у Львівському Державному Історичному музеї. Роки спорудження лінії Беренса можна подати як 1675–1682. Спочатку були проведені роботи біля гори Високого замку [5, с. 128] (можливо, що при цьому було модернізовано бастиони, які тут в 1589 р. насипано за проектом Б. Морандо). Згодом було збудовано потужну лінію бастионів довкола Галицького передмістя, яка дотичила до русла ріки Полтви у місці нинішньої площі М. Грушевського. Ця лінія була споруджена за всіма правилами фортифікаційного

мистецтва XVII ст. Вона включала три смуги оборонних споруд — оскарпований вал з фосою, передвал з малою фосою і гласіс.

Варто зазначити, що основні укріплення Львова XVII ст. споруджені майже одночасно. Хронологія їх будівництва виглядає наступним чином:

— 1672 р. — Споруджено наріжний Королівський белюард і огорожено муром Кармелітський монастир [6, с. 126–129];

— 1674 р. — Бернардинський комплекс остаточно оточено муром і валом [5, с. 128];

— 1675 р. — Ян Беренс обновив споруди Високого Замку і оточив їх земляними шанцями [5, с. 128];

— 1678–1682 р. — За проектом Яна Беренса розпочали сипати вал від костелу Кармелітів босих, охопивши забудову Галицького передмістя аж поза костел Кармелітів взутих [8, с. 22].

— 1693–1698 р. — Монастир Св. Онуфрія укріплено муром з бійницями [9, с. 17].

Аналіз даної хронології та ідентифікація вищезгаданих споруд XVII ст. відносно авторства і пануючого стилю фортифікаційного будівництва на території Східної Європи у співставленні з документальними згадками, іконографічними матеріалами (панорамними видами, планами, картами) та збереженими в натурі фрагментами — дозволяє зробити припущення, що всі Львівські укріплення вищезгаданого періоду створено, в основному, з застосуванням схожих концептуальних, об'ємно-формотворчих та будівельних особливостей (Королівський белюард, укріплення Кармелітського монастиря і т. п.).

Вивчаючи прориси проектів Львівських бастіонових укріплень та беручи до уваги вищезгадані аспекти, ми дійшли висновку, що оборонні укріплення Львова XVII ст. споруджено на поєднанні засад Староголландської та Старопруської шкіл фортифікаційної архітектури.

Отже, на прикладі Львова ми бачимо реалізацію типової схеми розвитку Європейських міст: спочатку виникають середмістя у мурах, згодом, у XVII ст., уфортифіковуються передмістя створюючи свої "підцентри", які поступово отримують такі ж функції, як і середмістя. По-суті, на передміських територіях виникають нові міста, які починають використовувати свої права на автономію. Наявність укріплень створила сприятливі умови для використання (урбанізації) передміських територій.

Варто зауважити, що частина львівських передміських оборонних споруд збереглась до нашого часу, але те, що збережено, майже не досліджувалось і не має статусу пам'ятки. Як результат — ми можемо втратити ці історичні споруди, які творили лице Львова XVII–XVIII ст. Відомо, що у 1980-х р. для побудови гаражів облвиконкому знищено єдиний уцілілий артилерійський бастіон з системи земляних укріплень XVII ст. [15]; у 1999 р. на площі А. Міцкевича знищено укріплення підхід до Вужевої (Водної) бастей і т. п. Ці факти ще раз вказують на актуальність проблеми вивчення та збереження пам'яток фортифікаційної архітектури.

Слід додати, що врахування цього специфічного типу оборонних споруд є дуже важливим у сьогоднішній практиці збереження та реконструкції історичних міст. Для Львова проблема охорони та збереження його оборонних пам'яток не повинна зосереджуватись лише на об'єктах середньовічної архітектури: фортифікації новітнього періоду (бастіони) також є дуже вагомою частиною архітектурної біографії міста, і забувати про це не слід.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Ласло Маккаи. Мир Ренессанса. Типография "Атенеум", издательство "Корвина". — Будапешт, 1984. — 168 с.
2. Історія Львова у документах і матеріалах. Збірник документів та матеріалів / У. Я. Єдлінська, Я. Д. Ісаєвич, М. В. Брик. — К.: Наукова думка, 1986. — 423 с.
3. Olgierd Czerner. Lwow na dawnej rycinie i planie. Wrozlaw — Warszawa — Krakow: Zaklad Narodowy imienia Ossolinskich, 1997. — 133 s., 269 il.
4. Соціальна боротьба у місті Львові у XV–XVIII ст.: Збірник документів / Я. П. Кісь. — Львів, 1961. — 443 с.
5. Tomkiewicz W. Dzieje obwarowan miejskich Lwowa // Kwartalnik architektury i urbanistyki. — Warszawa, 1971. — S. 93-137.
6. Гронський Й. Оборонні укріплення середньовічного Львова // Жовтень. — 1979. — № 7. С. 122-131.
7. Вуйцик В. С. Архівні джерела про перебування архітектора Бернардо Морандо у Львові // Записки Наукового Товариства імені Т. Шевченка. — Праці секції мистецтвознавства. — Т. СС XXVII. — Львів, 1994. — С. 367-371.
8. Вуйцик В. С. Фортифікатори Львова XV–XVII ст. // Вісник інституту "Укрзахідпроект-реставрація". — Львів, 1994. — № 2. — С. 18-23.
9. Липка Р. М., Вуйцик В. С. Зустріч зі Львовом. — Львів: Каменяр, 1987. — 175 с., іл.
10. Трегубова Т. Реконструкція розпланування Середньовічного Львова за письмовими джерелами // Архітектурна спадщина України. 3. Частина друга. Питання історіографії та джерелознавства української архітектури. — Київ: Українознавство, 1996. — С. 17-31.
11. Tomasz Jozefowicz. Kronika miasta Lvova od roku 1634 do 1690, obejmujaca w ogolnosci dzieje rusi czervonej, a zvlaszczu Historya arcybiskupstwa Lvovskego v tej epoce / We Lvovi v drukarni zakladu narod. im. Ossolinskich, nakladem Wojciecha Manieckiego, 1854. 456 s.
12. Десро. План фортифікацій Львова під час турецької облоги 1695 р. Львівський Державний Історичний музей. Фонд графіки, інв № 36.
13. Bogdanowski Janusz. Architektura obronna w krajobrasie Polski od biskupina do westerplatte. — Warszawa-Krakow: Wydawnictwo Naukowe RWN, 1996.
14. Fuglewicz Stefan. Ilustrowana historia fortyfikacji. — Warszawa. — 1991. Oficyna Wydawnicza "Rewasz". — 26 s.
15. Могитич Р. Львів — місто-фортеця. // Віче.